

Shahzad Bashir, *Fazlullah Esterabâdi ve Hurufilik*, (Çev.) Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

ESMA KARABEY

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

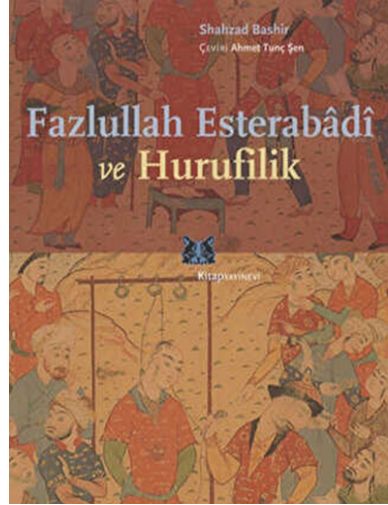
İncelemesini yaptığımız kitabın konusu Hurufiliktir. İngilizceden Türkçeye çevrilmiş, monografik bir eserdir. Kitap, Hurufilik ve Fazlullah Esterabâdi hakkında temel ve önemli bilgilere yer vermesi, genel okuyucuya hitap etmesi, açık ve anlaşılır bir dil kullanması bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Kitap; iki önsöz, yedi bölüm, ek/Hurufilik literatürü, okuma önerileri ve dizinden oluşmaktadır. Bu çalışmada kitabın yazarı, bölümleri ve içeriği/ Hurufiliğin temel esasları ve kurucusu hakkında özet mahiyetinde bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hurufilik, Fazlullah Esterabâdi, Harfler.

Abstract

The subject of the book we are examining is Hurufism. It is a monographic work translated from English to Turkish. The book is a remarkable work. It contains basic and essential information about Hurufism and Fazlullah Esterabâdi, appeals to the general reader, and uses clear and understandable language. Book; It consists of two prefaces, seven chapters, an appendix/Hurufi literature, reading suggestions, and an index. This study briefly explains the author, chapters, content / the basic principles of Hurufism and its founder.

Keywords: Hurufism, Fazlullah Esterabadi, Letters.

Giriş

Bu çalışmada tanıtımını yapacağımız kitabın adı “Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik”tir.

Eserin yazarı Shahzad Bashir’dir. Bashir; İran, Orta ve Güney Asya toplumlarının sosyal ve kültürel tarihleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Uzmanlık alanı İslam tarihi ve Beşeri Bilimlerdir. Profesör olan yazar, Brown Üniversitesi’nde çalışmalarını sürdürmektedir. “*Pers Dünyasında Şiir Pazarı (The Market in Poetry in the Persian World)*, *Tasavvuf Organları: Ortaçağ İslam’ında Din ve Toplum (Sufi Bodies: Religion and Society in Medieval Islam)*, *Dronlar Altında: Afganistan-Pakistan Sınır Bölgesinde Modern Yaşamlar (Under the Drones: Modern Lives in the Afghanistan-Pakistan Borderlands)*, *Mesihi Umutlar ve Mistik Görüşler: Ortaçağ ve Modern İslam Arasındaki Nurbahşiya (Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nurbakhshiya Between Medieval and Modern Islam)*, *İran’ın Hakemleri: Edebi Ödül Çağında Tarihçiler ve Patronlar (Arbiters of Iran: Chroniclers and Patrons in an Age of Literary Bounty)*, *Tarih ve Teori (History and Theory)*” adlı çalışmaları yayınlanmıştır. Bunlar dışında yazarın yayımlanan birçok akademik çalışması bulunmaktadır.

Bashir, “Fazlullah Esterabâdî ve Hurufilik” adlı kitabını monografi türünde, İngilizce kaleme almıştır. Eser, ilk olarak 2005 yılında *Oneworld Publications* tarafından “Fazlullah Astarabadi and the Hurufis ” adıyla yayınlanmıştır. Eserin Türkçeye çevirisini Ahmet Tunç Şen yapmış ve eser, Kitap Yayınevi tarafından da 2013’te yayınlanmıştır. Eser; iki önsöz, yedi bölüm, ek/Hurufilik literatürü, okuma önerileri ve dizinden oluşmaktadır. Önsözlerden biri Türkçe baskı içindir. Bashir, eserin önsözünde çalışmanın ana hatlarını ve bölümlerini kısaca açıklamıştır.

Hurufilikle ilgili yapılan çalışmaların başında Abdülbaki Gölpınarlı’nın “*Hurûfilik Metinleri Kataloğu*” gelmektedir. Kabalcı Yayınları’ndan çıkan, Fatih Usluer’in “*Hurûfilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*” adlı eseri konuyla ilgili yapılan en kapsamlı araştırmadır. Bashir, eserin önsözünde ve okuma önerilerinde Hurufilik ve Fazlullah Esterabadi hakkında yapılan alan çalışmalarına yer vermiş, konunun ilgili okuyucular/araştırmacılar için temel ve önemli kaynaklarının künyelerini belirtmiştir. Bu bağlamda Fatih Usluer, Abdülbaki Gölpınarlı, Orhan Mir-Kasimov, Goncağül Erdoğan gibi Hurufilik üzerine detaylı çalışmalar yapan kişileri zikretmiştir. Bashir, kitabını Hurufilikle ilgili akademik uzmanlığı bulunmayan okuyucular için yazdığını ifade etmiştir. Bu noktada kitap, genel okuyucu kitlesine Hurufilik ve Fazlullah Esterabâdî hakkında temel ve önemli bilgileri vermesi bakımından dikkate değer bir çalışmadır.

Eserde Fazlullah Esterabadi’nin hayatı, ilk üç bölümde alt başlıklar şeklinde anlatılmıştır. Fazlullah’ın düşünceleri, dördüncü ve beşinci bölümlerde alt başlıklarla âlem, insan, zaman, kıyamet, mehdi, harflerin ilmi, harfler ve eşyalar gibi kavramlar üzerinden dile getirilmiştir. Altıncı bölüm; Fazlullah’ın halifeleri, halifelerinin onun ölümünden sonraki faaliyetleri ve türbesinin inşa edilmesi hakkındadır. Yedinci bölümde ise Fazlullah’ın düşüncelerinin kendisinden sonraki dönemlerde ve farklı coğrafyalardaki etkileri anlatılmaktadır. Eserin bölümlerindeki başlıklar ve alt başlıklarda işlenen konular hakkında okuduklarımızdan çıkardığımız notlar şunlardır:

Kitabın birinci bölümünde “Hayatının İlk Dönemi, Doğumu ve Çocukluğu, Manevi Arayışları, Harezmi’de Gördüğü Rüya, Sebzevar, Şöhret Bulması”

başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde; Fazlullah'ın hayatı hakkında kesin olarak bilinen bilgilerin az ve asıl adının Abdurrahman olduğuna, Ebu'l-Fazl Esterabâdî ya da Seyyid Fazlullah olarak tanındığına ve Fazlullah ile ilgili ayrıntılı bilgi veren eserlerin müritleri tarafından kaleme alındığına değinilmiştir. Müritlerinin verdikleri bilgilerin, taraflı bir bakış açısıyla gördükleri rüyalar ve rüya yorumları üzerinden aktarıldığı, onunla ilgili anlatıların tarihi, tasavvufi ve mitolojik özellikler barındırdığı söylenmektedir. Bu nedenle Fazlullah ve Hurufilikle ilgili kesin ve kanıtlanmış tarihi bilgilerden söz etmenin mümkün olmayacağı yazar tarafından belirtilmiştir. Onun hayatıyla ilgili bilgiler kendi ve müritlerinin eserinden alınmıştır. Müritlerine göre Fazlullah, 1340 yılında Esterabad'da doğmuş; Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine binaen "Seyyid" lakabıyla anılmıştır. Eserde, mezhebi aidiyeti konusunda bir kesinlik olmamakla birlikte Şiiliğin *İsnaaşerriye* koluna yakınlığı belirtilmektedir. Yazdığı eserlerde Kur'an, hadis ve ilk dönem Müslümanların uygulamaları gibi konulara hâkimiyet noktasında Fazlullah'ın iyi bir eğitim aldığı görülmektedir. Bashir; bir gün, bir dervişin Mevlana'nın "*Bekâya sahip olduğun halde ölümden niye endişe ediyorsun? Hüdânın nuruna sahipken neden mağarada gizleniyorsun?*" beytini okumasıyla Fazlullah'ın bu beyitten etkilenip hocasının teşvikiyle tasavvuf yolunu tercih ettiğini belirtmektedir (S. 11-14).

Eserde Fazlullah'ın 19 yaşındayken manevi arayışlar içerisinde gezginci bir derviş olarak Esterabâd'dan çıkarak İsfahan'a gittiği, İsfahan'da manevi gelişimi için önemli olan birtakım rüyalar görmeye ve bunları tabir etmeye başladığı anlatılmaktadır. Bu bölümde rüya ve rüya tabirlerinin Fazlullah tarafından olayların ve metinlerin altındaki hakikate ulaşma aracı olarak kullanıldığı; rüya tabir etme, hakikate erişmedeki maharetinden dolayı takipçilerinin onu "sahib-i tevil" olarak andıkları ve Fazlullah'ın Allah'ın kendisine kuşdilini ve rüyaları anlatabilme ilmini verdiğini düşündüğü aktarılmaktadır. Devamında Fazlullah'ın İran'ın kuzeydoğusundaki Sebzevar'a¹ gittiğine, bölgenin sosyal ve siyasi yapısının Fazlullah'ın geleceği için önem arz ettiğine değinilmiştir. Burada, Mesih ve kıyamet beklentisi iddiaları ile Fazlullah kendi tecrübelerini bu iddialarla birleştirerek kendisinin de bir Mesih ve kıyamet beklentisinde olduğu ve bunu ifade etmeye başladığı açıklanmıştır. Sebzevar'dan sonra Yezd'e, oradan da İsfahan'a geçtiği, Tohcı Mescidi'ni kendisine mesken edindiği, burada insanların ilgisini çektiği İsfahan'da *Hâbnâme*'nin yazarı olan Nasrullah Nafici, Şehristani ve başka insanların Fazlullah'a mürit oldukları anlatılmaktadır. *Hâbnâme*'nin Fazlullah'ın biyografisini anlatan önemli bir eser olduğu ifade edilmiştir. Fazlullah'ın, tabir ettiği rüyalarla geçmiş ve gelecekle ilgili bilgiler verdiği, bu durumun onu, güçlü ve etkili bir mutasavvıf konumuna getirdiği, İsfahan'da tabir ettiği rüyaların onun şöhretini Azerbaycan, Horasan, Irak-ı Acem ve Şirvan'a yaydığı anlatılmıştır (S. 16-25).

İkinci bölüm; "Keşf-i İlahi, Evliliği, Tebriz'de Tabir Ettiği Rüyalar, Keşf-i İlahi, Davayı Kabul Edişi, Siyasi Hırsları" gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Bashir, bu bölümde Fazlullah'ın 1370-74 yılları arasında Tebriz'e gittiğini, burada rüya tabirleriyle kısa zamanda itibar kazandığını, müridi Celâyirî Devleti Veziri Hâce Bayezid Damganî'nin kızıyla evlendiğini ifade etmiştir. Eserde Fazlullah'ın

1 Bölge, 1336-81 yılları arasında seçkin ve soylu ailelerin birleşiminden oluşan bir sınıf olan Serbedârîlerin yönetimindedir, bu durum siyasi karışıklıklar ve ailelerin çıkar çatışmalarına neden olarak nüfusun çoğunluğunda bir "kıyamet ve Mesih" inancının oluşmasını sağlamıştır.

sosyal ve siyasi konulara ilgi duymaya başladığına, bu nedenle yüksek zümrelerle olumlu ilişkiler kurma konusunda gayret gösterdiğine değinilmiştir. Tebriz'deki faaliyetleri ve gösterdiği kerametlerle halkı etkileyen Fazlullah'ın manevi gelişimini sürdürerek keşf-i ilahiye mazhar olduğu, Nasrullah Nacifi'nin *Hâbnâme*'sinde; onun, zamanın efendisi ve tüm peygamberlerin sultanı olduğunu dizelerle dile getirdiği eserde anlatılmıştır. Bu bağlamda ilah-i keşfle Allah'ın marifetinin ve azametinin Fazlullah'ta zuhur ettiği algısının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Eserde bu ilahi zuhur ve peygamberlik konumunun; Fazlullah'a, kıyametten önce beklenen son peygamber olan Mesihlik makamının sahipliğini sunduğu söylenmektedir. Hurufiliğin önemli halifelerinden biri olan Aliyyü'l-A'lâ'nın, *Kürsînâme*'sinde; Fazlullah'ın gönülsüz olarak Mehdilik davasını kabul ettiğini aktaran bilgilere de eserde yer verilmektedir. 1386-87'de Fazlullah'ın davayı üstlenmesi, "ilahî azamet in ortaya çıkışı" olarak yorumlanmış, bu yorum Allah'ın Fazlullah'ı kendisine mecra seçerek onun üzerinden bütün dünyaya ulaşması anlamında açıklanmıştır. Bu süreçte ona biat edenlerin daha sonra Hurufiliğin temellerini oluşturdukları anlatılmaktadır. Kitapta, Fazlullah'ın *Nevmnâme* adlı eserinde 1383-94 yılları arasında gördüğü rüyaları Farsçanın Esterabâdî lehçesiyle, kısaltmalarla anlattığı, bu nedenle yazılanları tamamıyla anlamının zorlaştığı aktarılmaktadır. Bashir, *Nevmnâme* ve diğer metinlerde Fazlullah'ın İran, Orta Asya ve Kafkaslara giderek Mehdilik iddiasıyla ilgili faaliyetlerde bulunduğunu, 1384 yılında gördüğü bir rüya ile kendisini Mesih olarak kabul ettiğini, rüyasında Hz. Ali'nin kendisine biat ettiğini söyleyerek Mesihlik iddiasını kuvvetlendirdiğini belirtmiştir (S. 26-37).

Eserin üçüncü bölümü "Ölümü, Timurlenk, Yakalanışı, Son İsteği ve Vasiyeti, İdamı" başlıklarından oluşmaktadır. Yazarın bu bölümde belirttiğine göre, Fazlullah, 1394 yılında Timur tarafından yakalanıp kısa bir hapislik döneminden sonra öldürülmüştür. Eserde, Sünnî kaynaklar üzerinden Fazlullah'ın ölüm nedeninin aşırı fikirleri ve siyasi hırsları olduğu belirtilmiştir. Bashir'in eserinde belirttiğine göre, Fazlullah'ın öldürülmesinin asıl nedeni; onun İran bölgesinde geniş bir taraftar kitlesi toplayarak siyasi bir potansiyele sahip olması, Timur Devleti için bir tehlike unsuru oluşturmasıdır. Timur'un bölgedeki siyasi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi, Fazlullah'ın öldürülme gerekçesi olmuştur. 1394'te Alıncak Kalesi'nde idamı gerçekleştirilen Fazlullah'ın kısa vasiyetnamesinin bir örneğine eserde yer verilmiştir. Yazarın verdiği bilgilere göre, bu vasiyetnamede Fazlullah; kendisini Hz. Hüseyin ile özdeşleştirmiş, dönemin Hz. Hüseyin'i olarak zulmün karşısında durduğunu ve bunun sonucunda şahadete yürüdüğünü, Şirvan şehrinin kendisi için Kerbela olduğunu söylemiştir. Ayrıca takipçilerine ve ailesine birtakım öğütlerde de bulunmuştur. Eserde Fazlullah'ın ölümünden sonra bazı çocuklarının ve takipçilerinin farklı coğrafyalara gittiklerine, takipçilerinin onun hayatını yeniden yorumlamaya, öğretilerine sahip çıkarak hareketi ayakta tutmaya ve yaymaya çalıştıklarına; bu noktada hareket içerisinde bazı görüş ayrılıklarının da meydana gelmeye başladığına değinilmiştir (S. 38-46).

Kitabın dördüncü bölümü; "Âlem ve İnsan, Âlem-i Kebîr (Makrokosmos), Âlem-i Sagîr (Mikrokosmos), Kozmik Zaman" gibi başlıklardan müteşekkildir. Bashir, eserinin bu bölümünde Fazlullah'ın dini düşüncelerini ihtiva eden âlem-i kebir, âlem-i sagir ve kozmik zaman konularına yer vermiştir. Bu bağlamda insan (mikrokosmos) ve âlem (makrokosmos), birbirleriyle bir ilişki sistemi içerisinde düşünülmüştür.

İnsan ve âlem birbirine bağlı bir bütünü oluşturmaktadır. İkiyi birbirinden ayrı olarak anlaşılamamaktadır, insanı anlamak isteyen önce kâinatı bilmeli, anlamalıdır. Fazlullah, insan ve âlem arasındaki ilişki bağının Allah'ın ikisi üzerindeki tecellisi bakımından farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Eserde, Fazlullah'a göre âlem-i kebir; Allah'ın varlığının, sıfatlarının, işaretlerinin ve fiillerinin görüldüğü âlem olarak tanımlanmaktadır. İnsan/âlem-i sagîr ise, yaratılmışlar içerisinde âlem-i kebirdeki Allah'ın varlığına işaret eden alametleri anlayacak biricik varlık olarak açıklanmıştır. Eserde insanın dünyadaki amacının, kâinatın görünen yüzünün arkasındaki hakikati anlamak ve ilahi sırra ulaşmak olduğu vurgulanmıştır. İnsanın kâinattaki varlık amacı, bu ilahi sırrın hakikatine ulaşmakla ilişkilendirilmiştir.

Eserin aktarımında, Fazlullah'a göre “Kün/ol” emriyle Allah, yaratılış sürecini somut olarak başlatmıştır. Bu noktada Allah'ı, dilin yapısı içerisinde “ol/kün” kelimesini kullanarak kâinatı yaratan olarak algılamak gerekmektedir. Bu ilahi emirde ‘dil ve madde’ birbirinden ayrı değildir. “Kün/ol” emrinde ses ve hitaptan sonra oluşan madde/varlık, tek bir süreci ifade eden iki farklı unsurdur. Yaratılış anında, ilahi vasıflar ile âlemdeki sesler ve cisimler arasında daimi bir ilişki oluşturulmuştur. Âlem; sesler ve cisimlerin birleşiminden müteşekkil olarak “kün” ilahi emrinin yansımasıdır. Yani bu emir/kelam, mevcut olan tüm varlık ve hareketler üzerinden kendisini göstermektedir. Eserde âlemin ve insanın yaratılışı anlatılmış, yaratılışa ilgili olan Kur'an'daki ayetlerden örnekler verilmiştir. Burada Fazlullah'ın yaratılmışlar içerisinde Allah'a en çok benzeyenin Âdem olduğu düşüncesine de yer verilmiştir. Fazlullah'a göre, insana secde edilmesini ve kâinatı anlamlandırmasını sağlayan ezelde insana öğretilen isimler bulunmaktadır. Bütün bu isimler, harflerden oluşmaktadır. Bu harfler ise “Kün” kelamının olduğu dilin temel unsurlarıydı. Âdem'e öğretilen isimler, diğer bütün ses ve harfler, “Kün” kelamından türemiştir ve bu ilahi dilin alfabesi ise 32 sestenden oluşmaktaydı. Fazlullah'a göre insanın yaratılışı ve embriyonun anne karnına düşmesi, makrokosmos açısından Kün/ol emrine denk gelmektedir. Dünyaya gelen her bebek, yüzünde Allah'ın nutkunu işaret eden, yedi hattı taşımaktadır. Bu hatlar; saçı yüzden ayıran çizgi, iki kaş ve dört kirpiktir. Bunlar Fatiha suresinin yedi ayetine de denktirler. Yüzdeki hatlar, erkeklerde sakalların çıkmasıyla on dörde tamamlanmaktadır. Kadınlarda ise doğurma özelliği yedi hatta karşılık gelmektedir. İnsanın yaratılışında da cisim ve ses arasındaki ilişki, insan bedeni ile Allah'ın kelamı Kur'an'ın eşleştirilmesi olarak algılanmalıdır. Yüzdeki on dört hat, Kur'an ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, Kur'an'da bazı sureler “huruf-ı mukattaa” denilen bir sözcük oluşturmayan harflerle başlamaktadır, Fazlullah huruf-ı mukattaa'nın on dört tane olduğunu ileri sürerek iddiasını güçlendirmeye çalışmıştır. Bashir, eserinde Fazlullah'ın Kur'an-sayı-insan bedeni ile ilgili iddia ettiği başka örneklere de yer vermiştir. Eserde Fazlullah, zamanı; nübüvvet, velayet, ulûhiyet olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu noktada Fazlullah ulûhiyet zamanının kendisinin mazhar olduğu keşf-i ilahiden sonra bu zamanın kendisiyle başladığını iddia etmiştir. Fazlullah'ın tebliğiyle başlayan ulûhiyet zamanı, kıyametle son bulacaktır. Yazar, kozmik zaman başlığı altında Fazlullah'ın zamanı kavrayışını ve yorumlayışını, ilahi bir dilin varlığına dair açıklamalarını aktarmıştır (S. 47-58).

Beşinci bölüm; “Kıyamet, Dil ve Ebedi Kurtuluş, Dini Dinbilim, İlm-i Huruf, Arapçadan Farsçaya, Harf İççiliği, Harfler ve Eşya, Kısaltmalar ve Yeni Terkipler, Kıyametçilik Dalgası” başlıklarından oluşmaktadır. Yazar, bu bölümde Mesih inancı

ve inancın kökenlerine, farklı din ve mezheplerdeki yorumlanışı ile Fazlullah'ın konuyla ilgili düşüncelerine yer vermiştir. Eserde, Fazlullah'ın 14. yüzyılda kendisini Mesih, Tanrı'nın insan suretindeki zuhuru olarak ilan ettiği dile getirilmiştir. Yazar, Fazlullah'ın kıyameti vahiy-keşf-i ilahi ve âlemin yok oluşu olarak ikiye ayırdığını eserlerinde ise daha çok keşf-i ilahi/ilahi marifete mazhar olduğundan bahsettiğini açıklamıştır. Bu bağlamda Fazlullah'ın kıyamet teorisinin çıkış noktası âlem, insan ve zaman kavramlarındaki algısıdır. Ona göre âlemdeki her şey ilahi dilin tecessümü olup bu dil, yalnızca kendisine keşf olunmuştur. Kâinattaki sesler ilahi dilin sözlü, eşyalar ise yazılı halini ifade etmektedir. Bir nesnenin ilahi dildeki ismi, o nesnenin özünü oluşturmaktadır. Eserde ilahi dilde kelimelerin harf ve seslere ayrıldığı, bu harflerin referanslarına bakılarak batınındaki manaya inildiği, Fazlullah'ın, bunu “ilm-i huruf” olarak adlandırdığı anlatılmaktadır. Buradan hareketle huruf ilmi, dili yeniden inşa eden bir ilim olarak görülmeli, bu dilin anlaşılması için Fazlullah'ın eserleri ve düşünceleri dikkate alınmalıdır.

Eserde Fazlullah, sıradan dillerin ses ve harflerinde gizli olan hakikatin aslında âlemdeki ses ve harfler olduğunu, bu anlamda tüm âlemin ilahi dille kavranabileceğini söylemiştir. İlahi harfleri, Allah'ın marifetini işaret eden göstergeler ve âlemdeki tüm varlıkların kaynağı olarak görmüştür. Onun bu harflere dair yorumları, Mesih inancını yansıtmaktadır. O, bu ilimle uğraşması ve inancı nedeniyle Hurufî olarak isimlendirilmiştir. Yazarın ifadesine göre Fazlullah, Arapça ve Farsçayı ilahi dile en yakın diller olarak görmüş ve Farsçayı Arapçadan üstün tutmuştur. Arapça ayetlerin Farsça okunabileceğini ileri sürmüş, bazı ayetleri Farsça okuyarak tevil etmiş, Arapça ve Farsçadaki ayetleri tek tek inceleyerek bir harfin tek başına hak ve batılı ifade ettiğini vurgulamış, *lam-elif* harfine ayrı bir önem vermiştir. Ayetleri tevil eden Fazlullah, kendisinin dönemin Mesih'i olduğunu, kendisine kitap indirilmediğini fakat bütün kutsal kitaplardaki manayı çözebilecek ilmin kendisine verildiğini ileri sürmüştür.

Yazar eserinde Fazlullah'ın Kuran'da anlatılan konu isimlerinin ebced karşılığının ayet sayısına denk olduğunu örneklerle açıklamış ve Huruf-i mukattaa harfleriyle ilgili Fazlullah'ın düşüncelerini dile getirmiştir. Eserde, Fazlullah'ın harflerin yerlerine ve şekillerine önem verdiği, insan bedeni ve hareketleri ile harfleri özdeşleştirdiği, harflerin insan yüzünde ve bedenindeki konumu anlatılmıştır. Fazlullah ve takipçilerinin eserlerinde kullandığı sembolik bir dilin varlığından ve çeşitli kısaltmalar yaptıklarından bahsedilmiş bu anlamda “Esterabâdî Lehçesi”ne vurgu yapılmıştır. Kullandıkları dilin ilahi dile yakınlığı konusundaki düşünce ve delilleri de dile getirilmiştir. Fazlullah'a mazhar olan bu ilahi dil, takipçilerine göre, Allah'ın Fazlullah'ta ve onun suretinde tecellisi anlamına gelmekteydi. Fazlullah'ın bedeninde âlemi ve Allah'ı temsil ettiğine, en üst konumda olduğuna dair anlatılara değinilmiştir (S. 60-78).

Özet olarak Bashir, eserinin dördüncü ve beşinci bölümünde; Fazlullah'ın düşünce yapısı üzerinde durmuştur. Bu konuda yazar, Fazlullah'ın, âlemin ve insanın yaratılış tarihine büyük önem verdiğini, bu noktada “*Kün/ol*” emrinin ses ve cisimden ibaret iki yönünün olduğuna değinmiştir. Yaratılış serüveninin neticesinde Fazlullah ilahi bir dilin varlığından bahsetmiş, Allah'ın bu ilahi dil ile sıfatlarını yaratılmışlara aktardığını, âlem, âlemdeki varlıkların ve insanın Allah'ın sıfatlarını taşıdığını dile getirmiştir. Bu ilahi dilin kendisine mazhar olduğunu, Tanrı'nın kendisinde tecelli ettiğini ileri sürerek âlemde var olan, 28 harften oluşan Arapça, 32 harften oluşan

Farsçanın ilahi dile ve Âdem'e öğretilen dile en çok benzeyen diller olduğunu söylemiştir. Fazlullah'ın zaman, yaratılış, Mehdilik, kıyamet ve harflerle ilgili düşüncelerinin temelinde "ilahi dil" algısı vardır. İlahi dilin 32 harften meydana geldiğini ve Farsçanın da 32 harften oluştuğunu, bu anlamda Farsçanın üstün bir dil olduğunu dile getiren Fazlullah, eserlerinin çoğunu Farsça yazmıştır. Kur'an'daki "huruf-ı mukattaa" harflerinin gizemini çözmeye çalışmış, her harfin tek başına bir anlam ifade ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca eserde Fazlullah'ın harflerin insan bedeninde ve hareketlerindeki yansımalarına dair görüşleri de anlatılmıştır. Örneğin; fazl sözcüğünü oluşturan harflerin yüzdeki yerleri ve ibadet ederken (namaz kılarken) yapılan hareketlerle vücudun aldığı şekillerde harflerin konumları vb.

Eserin altıncı bölümü "Türbesi ve Halifeleri, Türbesi, Bölünmüş Bir Cemaat, Dünyaya İkinci Gelişi, Başlıca Müritleri, Mirza Şahruh'a Suikast Girişimi (1427), İsfahan ve Tebriz'deki Ayaklanmalar, Fatih Sultan Mehmet'i Hurufiliğe Katma Girişimi, Özet" başlıklarından oluşmaktadır. Bahir, eserinin bu bölümünde 1394'te idam edilen Fazlullah'ın ölümünün takipçileri üzerindeki etkisine, türbesine ve önemli halifelerine dair bilgilere yer vermiştir. Takipçilerinin Fazlullah'ın düşüncelerini yeniden yorumladıklarına bu noktada cennet hayatı ve Mesih'in yeniden zuhuru konusunda hareket içerisinde yaşanan ayrılıklara değinilmiştir. Eserde Fazlullah'ın türbesini inşa eden halifelerinin Allah'ın Fazlullah sayesinde âlemi var ettiğine, onun türbesini yeni Kâbe olarak gördüklerine, türbesinde yapılan hac ve uygulamalara dair görüşleri anlatılmıştır. Bashir'in açıklamalarına göre, Fazlullah tarafından halife olarak atanan müridi Aliyyü'l-A'la'dır. Fazlullah'ın en önemli müridi olarak tanıtılmış, eserlerine yer verilmiştir. Fazlullah'ın sadık bir yoldaşı, müridi olan Hacı Seyyid İshak, davanın yayıcısı ve Fazlullah'ın eserlerindeki sembolik dilin açıklayıcısı, Pir-i Horasan olarak anlatılmıştır. Ayrıca Seyyid Nesimi en meşhur halifesi olarak anılmış, Nesimi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Eserde 15. yüzyıldan sonra Fazlullah'ın takipçilerinin siyasi olaylara, isyanlara karıştıkları ve Timur'un oğullarından Şahruh'a suikast girişiminde bulduklarına dair olaylar anlatılmaktadır. Yazara göre Fazlullah'ın kızı Kelimatullah'ın ölümünden sonra Hurufilik Osmanlı topraklarında yayılmış ve bir müridin Fatih Sultan Mehmet'i etkilediği, onun Hurufi görüşlere sempati duyduğu ifade edilmektedir (S. 79-98).

Kitabın yedinci bölümü; "Düşünce Mirası, İran, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu, Hurufiliğin Modern Yorumları, Orhan Pamuk ve Kara Kitap" gibi başlıklardan oluşmuştur. Bu bölümde Fazlullah'ın Mesihlik iddialarına dair düşünceleri, Arap ve Fars alfabesindeki harflerle ilgili yaptığı yorumları, 15. yüzyıldan sonra İran, Orta Asya, Hindistan ve Osmanlı topraklarındaki etkileri açıklanmıştır. Osmanlı'daki Bektaşiler üzerindeki Hurufi etkisi dile getirilmiş ve bu etkilerden dolayı eleştirilip sapkın ilan edildikleri söylenmiştir. Eserde Fazlullah'ın görüşlerinin modern araştırmacılar tarafından farklı yorumlanması, Marksist ve Materyalist görüşlerle ilişkilendirilmesine değinilmiştir. Yazar bölümün sonunda, modern Müslümanlardan Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hurufilik ve Fazlullah'la ilgili çalışmalarını, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı eserinde Hurufi unsurları dile getirerek, Hurufi edebiyatıyla ilgili eserlere ve okuma önerilerine yer vererek eserini tamamlamıştır (S. 99-117).

Sonuç olarak yukarıda ayrıntılı tanıtımını yapmaya çalıştığımız eser, Fazlullah Esterabâdi'nin hayatı, düşünceleri, Hurufilik ve Hurufiliğin temel kaynakları

hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hurufilik ve Fazlullah'la ilgili verilen bilgiler, dipnotsuz olup kolay bir şekilde okunabilmektedir. Bu anlamda eser, genel okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Bashir, eserin önsözünde ve okuma önerilerinde Hurufilik ve Fazlullah Esterabadi üzerine detaylı çalışmalar yapan kişileri zikretmiştir. Bilimsel araştırmalar dışında, Fazlullah ve takipçilerinin kaleme aldığı eserlerin isimlerine ve eserlerde geçen bazı anlatılara yer vererek Hurufilik edebiyatının temel kaynakları olan “*Câvidânnâme-i Kebîr*, *Nevmânâme*, *Kürsînâme*, *Arşnâme*, *Mesihnâme*” gibi eserleri okuyucuya sunmuştur. Eserde Hurufilik ve Fazlullah ile ilgili anlatılanların büyük çoğunluğunda *Kürsînâme* ve *Câvidânnâme*'ye atıfta bulunulmuştur. Bashir kitabını, bir harita ve iki fotoğrafla görsel olarak zenginleştirmiştir. Bunlar; “Geç Ortaçağda İran ve Orta Asya bölgesini gösteren bir harita, Aliyü'l-A'lâ'nın *Kürsînâme*'sinden bir sayfa, Fazl sözcüğünün insan yüzünü oluşturduğu bir Bektaşî hattı örneğidir.” (S. 10-13-73-109).

Eserde Fazlullah, kendisini Tanrı'nın zuhuru olarak görmüş, kendisini Mesih ilan etmiştir. Eserde bu konuda Fazlullah'ın rüya ilmine vakıf olması, rüyaları yorumlaması, yorumladığı rüyaların gelecekte haber vermesi ve doğru çıkması, tüm semavi kitapları yorumlayabilmesi kısaca ilahi dile hâkim olması gibi anlatılar ilk okunduğunda peygamberlere verilen bazı vasıfları ve o peygamberleri² akla getirmektedir. Yine bu tarz anlatılar, onun kendisini peygamberlerden üstün bir konumda görmesiyle yorumlanmaktadır. Bu bağlamda anlatılar, Fazlullah'ın aziz ve yüce kişiliği, peygamberlere verilen vasıflarla meşrulaştırılmaktadır.

Yazar, eserinde Fazlullah'ın İran, Hindistan, Osmanlı Devleti topraklarındaki etkilerinden bahsetmiştir. Bu konuda yazar, Osmanlı'da Bektaşî grupların Fazlullah'ın etkisinde kaldığını aktarmıştır. Eserde bu etkilere verilen tepkilere, Bektaşî gruplara karşı yazılan reddiyelere de yer verilmiştir. Bu açıdan eser, objektiflik ve düşünce zenginliği kazanmaktadır. Eserde, Anadolu'ya Fazlullah'ın görüşlerini taşıyan müridi Aliyyü'l-A'lâ'dan bahsedilmektedir. Ayrıca Fazlullah'ın Osmanlı topraklarındaki en meşhur halifesi olan Nesimi, onun fikirlerini Türkçe ve Farsça yazdığı şiirlerle yaymaya çalışmıştır. Eserde Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'in Hurufî ekole dâhil edilmeye çalışılması dikkat çekicidir. Bu çaba, doğruluğu tartışılabilen Fazlullah'ın Mehdilik iddiasındaki faaliyetlerinden olan askerleriyle İstanbul'u fethedeceğine dair düşüncelerden ya da siyasi otoritenin desteğini alma arzusundan kaynaklanabilir.

Eserde Fazlullah'ın düşüncelerinin ve Hurufiliğin, Batılı-Doğulu araştırmacılar tarafından modern olarak yeniden yorumlanması, modern görüşlere yer verilmesi, Marksist ve Materyalist düşüncelerle, O. Pamuk'un kitabıyla ilişkilendirilmesi de dikkat çeken bir başka konudur. Böyle bir yaklaşım kitabın muhtevasını ve okuyucunun bakış açısını çeşitlendirmiştir. Bashir, eserini monografi tarzında yazarak Hurufilik ve Fazlullah'la ilgili bilgileri; açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiştir. Konuyla ilgili tarihsel, geleneksel ve modern bilgilere yer vermiştir. Başka bir ifadeyle konuyu, geniş bir yelpazeyle okuyucuya sunmaktadır. Ancak Fazlullah'ın ve takipçilerinin harflere yüklediği anlamlarla ilgili örneklerin çoğaltılmasıyla ve günümüzdeki takipçilerinin faaliyetleri hakkında bazı detaylı bilgilere yer verilmesiyle eserin muhtevası daha da çok zenginleştirilebilirdi.

2 Hz. Yusuf; rüya yorumlama, yıldızlarla ilgili rüya görme, Hz. Musa, Hz. İsa vb.

Kaynaklar/References

- Bashir, Shahzad. *Fazlullah Esterabâdi ve Hurûfilik*. Çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Bashir, Shahzad. *Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nurbakhshiya Between Medieval and Modern Islam*. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2003.
- Bsahir, Shahzad. "Enshrining Divinity: The Death and Memorialization of Fazlallah Astarabadi in Hurufi Thought." *Muslim World*, C. 90, S. 3&4, 2000, ss. 289-308.
- Huart, Clément. *Textes persans relatifs à la secte des houroufîts*. Leiden: E.J. Brill, 1909.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Usluer, Fatih. *Hurûfilik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.